

DİNLER VE SOSYAL DEĞİŞMELER*

Afrika Şehir Çevrelerinde Yapılan Anketler

Raymond DENIEL**
Trc. İzzet ER***

ÖZET

Ouagadougou ve Abidjan'da çalışan gençler ve öğrenciler nezdinde gerçekleştirilmiş olan iki anket, din değiştirmeleri ile sosyal değişimler (şehirleşme), bir dine mensup olma, ideoloji, dinî uygulama ve modern hayat (ekonomik kalkınma) duygusu ve isteği arasında mevcut ilişkileri, tıpkı dinî vakiyayı engelleyen veya yardımcı olabilen motifler gibi inceleme imkanı veriyor. Bu anketler, söz konusu farklı görüntüler altında hristiyanlık, İslâmîyet, animizm ve ilgisizler grubunu mukayese eder. Anketlerde dini, ruhun kurtuluş ve selâmetine indirgeme ve geleneksel inançları Afrikalılıkla özdeşleştirme temayüllü görülür.

RÉSUMÉ

Deux enquêtes effectuées à Ouagadougou et Abidjan auprès de scolaires et d'adultes au travail permettent de sonder les rapports existants entre changements de religion ("conversions") et changements sociaux (urbanisation), entre l'appartenance, l'idéologie et la pratique religieuse et le désir ou le sentiment d'accéder à la vie moderne (développement économique), ainsi que les motifs qui peuvent favoriser ou entraver le phénomène religieux. Ces enquêtes comparent, sous ces différents aspects, le christianisme, l'islam, l'animisme et la catégorie des "indifférents". On y constate une tendance à restreindre la religion au salut de l'âme, mais aussi à relier les croyances traditionnelles à l'africanité.

Düşüncelerimiz, iki Batı Afrika şehrinde müşahade edilen tutum ve kanaatlerin dini-sosyal anketlerine dayanır. 1968-69 senelerinde, Yukarı Volta'nın başşehri

* Bu tercüme, yazarın, "Religions à l'épreuve de la modernité", Recherches de Science Religieuse, Paris, 1975, c. 63, Sayı 1-2, s. 63-81'de bulunan makalesidir.

** INADES'de Araştırma Görevlisi, ABIDJAN.

*** Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Ouagadougou'da uygulanmış olan birinci anket 340 yetişkin ve 500 öğrenciye (lise ve üniversite öğrencilerine) uygulandı¹. Fildişi Sahili'nin başkenti Abidjan'da 1970 kasımından 1972 ocak ayına kadar yürütülen ikincisi², 400 orta öğretim talebesi ve Adjame mahallesinden 700 yetişkine aittir³.

ARAŞTIRMANIN TAKDİMİ

Her iki araştırmanın hareket noktası aynı idi ve onlara ilham kaynağı olan da işte o idi. Uzun zamandan beri dikkatimiz, kendisinden fazlasıyla bahsedilen İslâm dini ve onun kalkınmayla ilişkisi üzerinde toplanmıştı. İslâmiyet, müslümanlar nezdinde kadere boyun eğen mütevekkil ve kaderci bir tutum sergilemekteydi; Allah her şeyi önceden takdir etmiş ve kararlaştırmıştır. O'nun kararlarına ve arzusuna boyun eğilir, razı olunur. Aksine hristiyanlık dinamik bir dindi. İslâm'ın Asya'nın ve Afrika'nın sayısız fakir ülkelerinin dini olmasına karşılık Hristiyanlığın kalkınmış zengin ülkelerin dini olması bunun delilidir⁴.

İtiraf etmeliyiz ki, önceden şekillenmiş, biraz basit ve o yüzden de şüpheli görünen bu pozisyonların doğruluğunu ve her türlü dayanaktan yoksun, esası olmayan şeyler olduğunu tesbit etmek bize enteresan geliyordu. Meselâ, müslüman ve hristiyanlardan müteşekkil bir nüfusun hayat seviyesini, sosyal ve mesleki dağılımını, ekonomik, sosyal ve politik hayatta iki din mensubunun karşılıklı durumlarını, araştırma havası içinde incelemek suretiyle sosyo-ekonomik tetkiklere kendimizi teslim ederek bunu yapmak istememiştik. Zaten buna ne yetkimiz ne de gerekli malzememiz vardı. Kamuoyu anketleri düzenlemeyi tercih ettik.

Daha yukarda bahsettiğimiz gibi, bu anketler bir taraftan mesleki hayata başlamış (en az 20 yaşında) yetişkinleri, diğer taraftan öğrencileri ilgilendiriyordu. Onlara sunulan mülakat cetvelleri iki seri soru ihtiva ediyordu: Birinciler, mü'minin, dininin emirleri karşısındaki tutumu, dinî otoriteyle ilişkisi, çocuklarının dinî eğitimiindeki rolü, dininin gelişmesine katkısı, diğer dinî grupların varlığını normal olarak kabul etmesi gibi tamamen dinî problemlerle alakalı idi. İkinci seri sorular günlük hayatın önemli prensipleri diye adlandırılabilen şeyleri ele alıyordu.

Gerçekten biz, yetişkinlerin ve öğrencilerin sadece din⁵ değil, aile, şahsî başarıları, meslek, para ve ülke kalkınması hakkında neler düşündüklerini bilmek istiyorduk. Bu araştırma pek çok mukayeseyi ihtiva ediyordu: Birine sorulan sorular

- 1 Bu araştırmanın sonuçları "Croyances religieuses et vie quotidienne, Islam et Christianisme à Ouagadougou" adlı eserin konusunu oluşturur.
- 2 İkinci anketin neticeleri "Religions dans la ville, Croyances et Changements sociaux à Abidjan" adıyla yayınlanmıştır.
- 3 1970 sayımına göre 130.000 nüfuslu Abidjan'ın en kalabalık mahallesi Adjame araştırma alanı olarak düşünülmüştür. Çünkü bu tarihte o mahalle, pek çok yeniliklere sahip önemli modern bir bölge ve iğreti bir yerleşim alanıyla geleneksel yerleşim bölgelerini içine alan tek mahalle idi. Sakinleri de o yüzden sosyolojik olarak farklılaşmıştı.
- 4 Şurası bir gerçektir ki, arap petrolü o zamanlar önemli değildi, sonradan ehemmiyet kazandı.
- 5 Sayfalarca görülen farklı seviyelerdeki ifadeleri tercih ederek bu anlayışı önceden tesbitten kaçındık.

diğerine de sorulduğunda yetişkinler ve öğrenciler arasında mukayese; dinî mensubiyetlerine göre bu iki topluluğun her biri tarafından dile getirilmiş olan düşüncelerin mukayesesi; son olarak yetişkinlerde dinî mensubiyet ile sosyo-meslekî mensubiyetin belirtilen düşünceler üzerindeki karşılıklı tesirlerini değerlendirmeye⁶.

Az önce sıraladığımız yönleriyle birbirine yakın olan iki anket, başka yönlerden birbirinden ayrılır. Bu da, şehirlerin genel durumunun birinden diğerine değişmesindedir. Abidjan, Ouagadougou'dan daha kalabalık bir şehirdir, ekonomik canlılığı alabildiğine farklıdır ve büyük bir limanı da vardır. Gelişmiş olması, yalnız Fildişi Sahili'nin kırsal bölgelerinden değil, komşu ülkelerden de pek çok göçmen çekmiş ve çekmeye devam etmektedir. Avrupa kolonisi oluşu, onu Batı Afrika'nın en önemli şehri haline getirmiştir. Onun için kozmopolit bir şehirdir ve hızla artan bir nüfusa sahiptir.

Şehrin bu genel durumunun dinî alana tesirleri vardır. Ouagadougou'da oturanların hemen hemen hepsi müslüman veya hristiyan olduklarını veya daima böyle kalacaklarını ifade ediyorlardı; çok azı animist ve ondan da azı dine ilgisiz olduklarını söylüyorlardı. Halbuki Abidjan'da bu son iki grubun temsilcileri o kadar azınlıkta kalmışlardı ki, anket açısından dikkate alınacak durumda değillerdi. Sürekli gelişen bir nüfusa sahip olan Abidjan şehri, yakın tarihin kalabalık şehirlerinden biri sayılır. Volta başşehrinin durumu tamamiyle bundan ibaret değildir. Meselâ Adjame'de 20 ve daha yukarı yaşta olanlarla bir işte çalışan yetişkinlerin % 3'ü şehirde doğmuşlardır. Bu hadiseden hareketle, Abidjan anketinde Ouagadougou'dakinden pek başarılamayan değişmenin etüdü gibi bir araştırma eksenine varma avantajına sahiptik. Köyden şehre göçün neticelerini, tasvirler seviyesinde kalmayı sürdürerek analiz etmeye gayret sarfettik. Din, bizzat, Ouagadougou'dakinden çok daha açık bir şekilde bir sosyal değişme alanı olarak düşünülmüştür. Ekseriyeti hristiyan veya müslüman olan yetişkinlerin ve öğrencilerin, bu mensubiyeti, hangi ölçüde geleneksel dinlerden kesin bir kopma ve modernliğe bir giriş olarak değerlendireceklerini, yahut yine az çok bu dinlerin tesirlerine bile bile maruz kalıp kalmadıklarını incelemek bize gerçekten çok önemli geldi. Aynı şekilde şehir hayatının İslâmiyet, hristiyanlık ve animizme⁷ tesirini, böylece dine karşı ilgisizlik statüsünün belirlenmesindeki rolünü değerlendirmeye girişmiş olduk⁸.

DİN DEĞİŞMELERİ

Abidjan gençlerinin sadece % 9'u —şüphesiz oran düşüktür—, en az bir defa din değiştirmiş olduklarını beyan ederler. Bu oran Ouagadougou'da çok yüksektir. Fakat, değişmeden en çok yararlanan dinin hristiyanlık olduğunu, İslâmiyet ve ilgisizliğin onu takip ettiğini tesbit daha önemlidir. En fazla kaybı olanlar animistlerdir.

6 Dinî mensubiyet ile meslekî mensubiyetin tesirleri arasındaki mukayese, bütün sorular üzerinde yapılmamıştır. Buna karşılık cinsiyet, yaş ve milliyet gibi diğer değişkenlerde bazan oynama yaptık.

7 Kısaltmak için "animizm" tabirini kullanıyoruz. Bu tabir bize göre "geleneksel din" ile eş anlamlıdır.

8 "İlgisiz" olduklarını belirtenlerin statüsünü ki, biz onu mezkûr anlamda kullanıyoruz, diğer statüde olanlarla mukayese edebilmek için bu statüyü bir "din" ile aynı tutuyoruz.

Çevre, bir şehirden öbürüne çoğu defa belirleyici bir rol oynamaktadır (Abidjan'da 1/2'dir). Meselâ, katolik ve protestan dostları olanlar, onları taklide teşebbüs etmektedirler. Diğerleri ağabeylerini, vasilerini ve eşlerini takip etmektedir. Tesir kimi zaman, "Patronum benden katolikliği tercih etmemi rica etti, fakat beni mecbur tutmadı" tarzında belli belirsiz, hafif ve ölçülü olmakta, kimi zaman da, "Arkadaşlarının alaylarına, sizi barındıranların ricalarına, bir eşin ısrarına, bir idareci veya okul öğretmenin çok etkili tesirine ve otoritesine mukavemet güçtür" şeklinde bir baskıya çok benzer. Aynı şekilde, "Köyün bütün genç kız ve erkekleri din dersine yazıldılar, ben istisna edilmeyebilirim" gibi yalnız kalmaktan korkuluyor.

Din değiştirme şahsî bir düşünce ve gelişimin neticesi de olabilir⁹. Genç, eskilerin yetersizliklerini ve eksiklerini farkettikten sonra statü değiştirir. Bir katolığın İncil sevgisinden dolayı protestanlığa geçmesi, bir diğerinin gerçeği orada gördüğü için İslâm'ı benimsemesi bundandır. Bazı animistler, "Putu tapan çocukların ve kadınların putu tapmayanlar gibi öldüklerini, yahut putu tapanların bedenlerini kurtardıklarını, ama ruhlarını kurtaramadıklarını" gördüler. Bir katolik "basma kalıp fikirlerin reddi sebebiyle dinle ilişkisini kesmeye mecbur oldu, bir başkası aynı şekilde hareket etti, çünkü kilisenin durumunu düzeltmediği" kanaatine vardı. Bazı din değiştirmelerinin sebebinin bilinmediğini de kaydedelim. Katolik bir işçi animizmi tamamen terketmiş olmadığını şöyle itiraf eder: "Çocuklarımla sıhhati için zaman zaman kurban keserim. Bizzat kendim terk ediyor ve uzun zaman yaşamıyorsam da atalarıma vaadlerde bulunmam gerekir". Bazen de iki dinli olma durumu coğrafidir: "Ouagadougou'da müslümanım, ama köye dönünce bu sona ermiş olacak". Tamamıyla şekil bir din, değiştirmesiyle karşı karşıya kaldığı da olur: "Benim ancak adım müslüman, gerçekte hiç bir şeye inanmıyorum; dinin insanları iyi davranınsınlar, disiplinli olsunlar diye bir faydası olabilir".

Misyoner okulları din değiştirmenin önemli bir faktörü gibi görünüyorsa da, aksine katolik ve protestan papazların bu husustaki faaliyetlerine ancak nadiren işaret edilmektedir.

Abidjan'da gençlerden ziyade öğrenciler, en azından iki defa dinî statü değiştirmiş olduklarını söylüyorlar. Protestan, dine ilgisiz veya daha çok animistlerin oluşturduğu bu tip öğrencilerin yarısı katolikliği benimsemişlerdir. Buna mukabil katoliklik pek çok mensubunu kaybetmiştir. Ekserisi dine ilgisiz kalmakta, bir kısmı da animist olmaktadır. Protestanlığa ve İslâm'a dönenler pek azdır.

Hristiyanlığa dönmelerde büyük pay çevrenin, özellikle dini okullarda öğrenci çevresinin tesirleri vardır. Okul dışında edinilen arkadaşlıklar, aileler kadar değişmeyi teşvik edebilirler. Şahsî düşünce, hristiyanlığa geçişin bîzatihi önemli bir sebebidir. Allah'ın mevcut olduğu anlaşılır, Kitab-ı Mukaddes öğrenilir, hristiyan ahlâkı sevilir. Din görevlilerin faaliyeti, ağabeylerinden çok öğrenciler tarafından belirtilmiş değildir. Bazı gençlerin tavırlarını hatırlatan ve iki grup arası hareketleri gösteren durumlar kimi zaman hayâlidir. Meselâ, bir lise öğrencisi şöyle söylüyor: "Şehirdeyken katolikliği uyguluyor, köye döndüğümde putu tapıyordum. Fetişist bir bayram varsa, oraya giderim. Katolikliği seçiyorum, çünkü şehirde putu tapıcılık yaşamıyorum ve ben dinsiz kalmak istemiyorum".

9 Ouagadougou'da beşte bir, Abidjan'da üçte bir.

Diğer dinlerden daha ziyade hristiyanlık, bir şehir dini, yani "insanı modernleştiren ve geliştiren" din olarak kabul edildiği ölçüde, "şehirde putperestlik yaşanmaz" ifadesi manidâr bir düşüncedir. Başka bir deyişle, animizm "modası geçmiş" olarak kabul edilirken bu düşünce ilerleme anlamındadır. Bazı anne ve babalar şöyle söyleyerek erkek çocuklarını katolik olmaya teşvik ederler: "Madem ki okula gidiyorsun, bir gün bir ayağını bir medeniyet alanında, öbür ayağını başka bir medeniyet sahasında bulacaksın. Öyleyse, medenî denen dini öğrenmen gerekir". İslâm da aynı şekilde, ama aşağı derecede kabul edilmektedir.

Bununla beraber hristiyanlık ve İslâm kendi çevrelerinde yarışma dışı gibi görünebilirler. Bir kısım gençler dine ilgisiz kalmayı tercih etmektedirler. Çünkü, "Allah'ın varlığı ve kainat" hakkında sordukları sorulara verilen cevaplar sebebiyle hayal kırıklığına uğramışlar, onlardan birinin "hristiyanlığın uyumsuzluklarını ve karanlıklarını" hatırlatmasından dolayı yıldırılmışlardır. Bazıları hem kendi dinî ve ahlâkî mükellefiyetlerini, hem de İslâmın icaplarını yerine getiremediklerini itiraf ediyorlar, yahut "samimi ve gerçek bir tercih" yapmış olmadıklarını farkındadırlar. Bir liseli ve bir yüksek öğretmen okulu öğrencisi, hangisi olursa olsun, bir dine mensup olmayı faydasız görüyorlar. Onlara göre bütün dinler gereksizdir, Allah'a inanmak kafidir. Bir başka liseli, hristiyanlığı, kendisine "toplum içinde yaşamayı" öğreten bir din olarak tanıyor, fakat ilâve ediyor: "Mükellefiyetlerimi öğrendiğim andan itibaren artık kiliseye gitmiyorum ve ben doğru yoldayım".

Hristiyanlığın yoğun baskısı, İslâmın izâfi gelişmesi dine karşı ilgisizliğin meydana gelişi. Bütün bunlar din değiştirmelerinin tabii sonucudur; ortaya çıkan sonuç, geleneksel dinlerin şehirde gerilemiş olmasıdır. Animistlerin çoğu giderek azalmaya mahkum olduklarını bizzat söylemiyorlar mı? Problem bize ciddi görünüyor. Yahut din görünümündeki anane, Ouagadougou'da, bilhassa Abidjan'da çok geçmeden "modern" dinlerle bezenmiş veya dine ilgisizler tarafından inkar edilmiş olacak, bir hatıra veya folklor olarak kalacaktır. Veyahut devam edecektir —etmektedir—, fakat başka bir ifadeyle kırsal bölgede. Bu soruyu çok uzaktan cevaplandırmaya çalışıyoruz. Dinî grubu bütünüyle dikkatli bir incelemeye tabi tutmayı şimdilik bir tarafa bırakarak Ouagadougou'nun, özellikle Adjame'nin yeni sakinleri arasında meydana gelen sosyal değişmeye karşı hassasiyeti az sonra teşhîs edeceğiz¹⁰.

ŞEHİR: SOSYAL DEĞİŞMENİN CEREYAN ETTİĞİ YER

Köy ananelerine bağlılıkları ve halen şehir hayatında görülen değişmeye karşı mukavemetleri konusunda iki şehrin sakinleri elle tutulur pek çok döne sunarlar. Ekseriyetle, —mümkün olduğu ölçüde—, köyde yaşarlar. Bu, sadece üfürükçüye dayanışabilmeleri içindir. Şehirde tecrid edildiklerini hissederek, köydeki dayanışmayı bulamayacaklarına üzülmüşler. Semavî (spatial) baskılar ve modern yerleşme biçimi ananevî bağları zayıflatıyor, "büyük aile"yi yıkıyor, ferdiyetçiliği yaygınlaştırıyor. Eskiden "birinin çalışması, her şeyden evvel kendisi için değil, bütün aile fertleri içindi; bugün herkes kendi dünyasında yaşıyor. Orada artık baba, kardeş, yeğen yoktur; artık yaşlılarla meşgul olunmuyor, onlar ölebilirler; kazandığın şeyler yalnız sana aittir".

10 Bu analiz, sadece gençleri, özellikle Abidjan'dakileri ilgilendiriyor.

Bir ölümün yol açtığı usuller, formaliteler ve masraflar o kadar çoktur ki, insanlar şehirlerde ölen bir kimse olmaktan korkuyorlar. Umumiyetle hayat pahalılığından şikayetçidirler. Her yerde paranın gerekli olduğunu, kendisinden bol bol yararlananlara iktidarın verileceğini, bir takım tartışmalara vesile olan eski hiyerarşinin alt üst olmasının ve onun esas kaynağı sosyal eşitsizliklerle "büyükler" diye adlandırılanların kokuşmalarını gördükleri yer şehirdir. "Hakim" bir sınıf, mevkiini "yüksek bürokratlar ve bakanlıklarda görür; orada çalışanlar, çalışmayanlar ve zengin olanlar" vardır; bu sonuncular başkalarının sırtından geçinirler, "oburlukları", onları "devletin mallarını" aşırma sevkeder. Cahillere gelince; onların bu dünyada yeri yoktur. Darboğazların hakim sınıflara açılması, yani eş-dost kayırcılığı ve iltimasın hakimiyetini sürdürmesi yine şehirde olur. Abidjan'da çok fazla olan yabancı Afrikalılar; kendilerine ikinci sınıf şehirli olarak davranılmasından ve önemsenmemekten şikayet ederler.

Köy ananesinin yürürlükte oluşu, lojmanların küçüklüğüne ve darlığına rağmen geniş ailenin tercih edilmiş olmasında, medeni kanunun tesirinden çok ekonomik sebeplere bağlanan bir gerileme niteliğindeki poligaminin sürdürülmesinde kendini gösterir. Üstelik köydeki gibi kadının erkekten daha aşağı bir sosyal mevkiye sahip olduğu kabul edilir. Netice itibarıyla para sahibi olmak söz konusudur. Onun için insanların çoğu, şehri yönetenler ve müesseselerden ziyade ebeveynlerine ve dostlarına başvurmayı tercih ederler.

Maamafih bütün bunlar, değişmeye açık ve hassas olmanın pek çok belirtisini teşkil ederler. Nasıl ölmüş atalarla ilişki bir akrabalık ilişkisi olarak kabul ediliyorsa, çoğunluk tarafından değil, sadece bir azınlık tarafından onların yaşayanlarla ölümler arasında bir cemaat teşkil etmiş olduklarına, ikincilerin bir takım yalvarmalar veya rüya aracılığı ile birincilere yardım ettiğine inanılması da öyledir. Çocukları kırsal şartlarda bir manâ ifade eden müesseselerin şehirde artık bir değeri kalmadıklarına ve dejenere olduklarına şahit olurlar. Poligaminin durumu budur, batıdaki metres dünyası burada yerini çok karlı dünyaya bırakmıştır.

Az çok istekle katlanılan değişmeler, meselâ genç kızların statüsündeki gelişmeyle ilgili değişmelerdir: Onların şehirde köydekenden daha serbest oldukları, geçimini sağlayabildikleri zaman evliliği çok çabuk bozdukları görülür, ama hiç bir şey yapılmaz. Buna rağmen şehri sembolize eden veya onun çevresinde meydana gelen ve takdir edilen değişmeler de olur. Meselâ, Ouagadougou'lulara göre, şehirlerinin önemli merkezler arasına katılması bağımsızlığı ifade eder, yani mecburi çalışmaların ve askere alınmanın sonu demektir. Ama bu, aynı zamanda Tanrı'nın mukaddes gücünün ve keyflik saltanatının da yıkılışıdır. Diğer taraftan ve çok basit bir ifadeyle şehir, genellikle köydekenden daha yüksek bir hayat seviyesi sağlar. Köyün mahrum olduğu okullar, dispanserler, hastahaneler, haberleşme kanalları, düzenli iş ve ücret gibi hizmetler şehirde oldukça fazladır. Şehrin yol açtığı hayâl kırıklıkları ne olursa olsun, ebeveynler çocuklarının toprağa dönüş yapmalarını hiç bir zaman istemezler, ancak el sanatlarına biraz değer verirler.

Hemen hemen bütün gençler nezdinde değişmeye müsait olma durumu varsa, bu özellikle meslek-sosyal iki grubu ilgilendirir: Memurlar ve daha çok kadrolular, yani iyi tahsil görmüş çalışan kişiler. Onlar arasında poligamiye muhalif ve çekirdek

Hemen hemen bütün gençler nezdinde değişmeye müsait olma durumu varsa, bu özellikle meslekî-sosyal iki grubu ilgilendirir: Memurlar ve daha çok kadrolular, yani iyi tahsil görmüş çalışan kişiler. Onlar arasında pollgamiye muhalif ve çekirdek aileye taraftar pek çok kimsenin ublunması bunun örneğini teşkil eder¹¹. Bunlar hangi şekilde olursa olsun, büyücülere başvurmaya açıkça reddederler. Buna mukabil, haksızlığa, refahın maddi meyvelerinin gayr-ı âdil dağılımına, şehirde insana saygı gösterilmemesine karşı daha az hassasiyet gösterirler.

Öte yandan, o, ilgisizlerin grubuna ve köy geleneklerine, köy âdetlerine fazlasıyla yakınlıkları sürpriz karşılanmayan animistlere muhalif kalan, özellikle rahat şehir ortamında kendini gösteren "dini" bir gruptur.

DİNİN MUHTEVA VE TATBİKİ

Dinlerin günümüze kadar dikkatimizi çeken tek bir yönü vardır: O da, din değiştirmeleri yoluyla müessesevî gruplar halinde büyümeleri ve gelişmeleri. Ayrıca İslâmın ve hristiyanlığın dinamizminin geleneği yürürlükten kaldırmak ve bütün engelleri aşmak hususunda karşı konulmaz olup olmadığını gerçekten kendi kendimize sorduk. Fakat bu meseleyi askıda bıraktık. Onu cevaplandırmayarak inananların ortaya koydukları ölçüde bu iki dinin muhtevası üzerinde duracağız şimdi.

Mensuplarının ifadelerinde kendini gösterdiği gibi¹², bu dinlerin ideolojik bir muhtevadan mahrumiyeti¹³ özellikle dikkatimizi çekmiştir. Onlar için din, bir doktrinden daha çok, uyulması gereken bir davranış kanunu, görevler mecmuasıdır. Bilhassa İslâm'da kulluk görevleri veya toplu halde yaşamayı düzenleyen görevler: Özellikle yardımseverlik bahis konusudur. Bunlar, ifa edilmesi kolay veya güç görevlerdir, denir. Niçin kolay veya zordur? İfade edilen sebepler arasında söz konusu dinlerin ideolojik zayıflığı bir kez daha göze çarpar. Bu, gerçekten dinî kaidenin kolaylığı veya güçlüğünü dile getiren ve ona dayanan "doktrin" midir? Hemen hemen asla. Bir vazife, az zaman ve gayret istediğinden kolaydır, ona alışılır, samîmî olarak ifa edilmeye çalışılır. Aksi bir değerlendirmeye, bir vazife zordur, çünkü zaman ister, "tabiat" a, meselâ cinsî arzulara karşıdır, yeme içmeden mahrumiyet demektir. Pek çok yetişkin ve gencin niçin din değiştirdiklerini nasıl dile getirdiklerini hatırlayalım. Bunun, içinde yetiştikleri çevrenin az çok etkili tesirlerinden ileri geldiğini kabul ederler. Başka bir deyişle, "sosyolojik" değişmeler, din değişmeleri söz konusudur. Çoğunlukla hristiyan sadece bir kaç öğrenci, benimsemeye davet edildikleri doktrinin anlaşılması güç yönlerine karşı hassastırlar. Üç şahsiyete sahip bir tanrı inancının esrarengizliğinin onlar için problem oluşturması da böyledir.

Buna mukabil, pek çok hristiyan ve müslüman da, evvelce teşekkül etmiş dinî bir gruba mensup olma duygusu çok canlı ve çok kuvvetlidir. Karşılıklı olarak dinlerinin şehirde daha etkili olduğunu ileri sürerler. Müslümanlar dindaşlarının, ibadethânelerinin ve bayramlarının görkeminden bahsederler. Hristiyanlar da, cumaya değil, tatil günü olan pazara saygı duyarlar ve din kardeşlerinin sosyal seviyesinin

11 Eşler ve evlenmemiş çocuklarla sınırlı aile.

12 İnananların, sosyoloğun müşahadesi, hatta değerlendirmeleri dışında kalan özel kanaatlerini belirtmeye gerek var mı?

13 İnananlar doktrinal ve teolojik muhtevadan bahsediyorlardı.

yüksekliğini rahatça ortaya koyarlar: Bunlar Afrikalı ileri gelenler veya beyazlardır. Üstelik, bir grup insan dinlerini kabul ederse, bunun dinlerinin en iyi, en gerçek ve Allah katında en sevimli din olduğu anlamına geldiğinde, ne berikiler, ne de ötekiler şüphe ederler. Berikiler onu kabul etmemenin mümkün olmadığını söylerler. Ötekilere göre, çok gösterişsiz olması gibi özellikler dini çekici kılar: Hristiyanlık basitliği, İslâm müslümanların dayanışmasıyla değerlidir.

Bu, gerçekte bir varlığa sahip olduklarına ve inananların kendilerine iltihak edilmesini beklediklerine dair kesin kanaatlerinin ve dayanışmalarının sonucu değil mi dir? Cemaatlerini fiilen büyötmeye çalışanlar, diğeri bir ifadeyle dinlerini yaymaya gayret edenler daima azınlıktadır. Fakat, onlardan çoğunun gönülden benimstedikleri, bildikleri bir şey vardır ki, o da çocuklarının kendilerini takip etmeleridir. Din değıştirenler veya başka dine mensup bir beyle evlenen kadınların davranışı onlara akıl almaz görünür. Bu ihtimalleri olumlu karşılayan aynı şahıslar, onu ancak bir hipotez olarak ileri sürerler, hiç biri hipotezin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğı hususunda müsamahakâr davranacaklarını ifade etmezler. Din, gerçekte, ebeveyn otoritesinin taht-ı tasarrufunda ve korumasında olan bir aile malı, bir mirastır. Bu, sadece İslâm için geçerlidir.

Din, Başarı ve Gelişme

Dinin inananlar için bir vazifeler mecmuası olduğunu söylemiştik¹⁴. Dinin böyle yüceltilişi, öğrencilerin şahsî başarılarında —ona bir şey atfettikleri zaman—, çok sık işaret ettikleri veya yetişkin gençlerin ve öğrencilerin ülke kalkınmasında ona tanıdıkları rolde kendini gösterir. Her şeyden evvel dinde iyi davranma hususunda ferdi veya sosyal bir kılavuzluk, şahsî olduğu kadar kolektif olan ahlâkî kargaşayı düzenleyicilik müşahede edilir: "Filozoflara göre", bütün insanlar faziletli olmak için ona muhtaçtırlar; meselâ bir protestana güven verir, "faydalı olduğundan bütün insanlar için lüzumludur". İnananların diğeri bazıları güçlülere karşı dinden bir destek ve teselli ümit ederler.

Halbuki, öğrencilerin çeşitli vesilelerle bu tabire verdikleri mana ve özellikle dinî, temel ihtiyaçların tatmini, sosyal seviye ve mesleki ilerleme ile aynı gördükleri tariflerde dinin başarıya bu katkıları hemen hemen hiç bir şekilde dile getirilmemiştir. Akıl, dinin, bu özlemlerin tatmini ve ifade edilışinde bile önemli bir şeye sahip olmadığı şeklinde anlaşılmış olmasını kabul etmez mi?

Açıklama, ülkenin gelişmesi ve benimsenen dine katılmak için bir değer ifade eder. Biraz sonra bahsedeceğimiz bu katılma, bilhassa manevî bir merhale, bir basamak olarak kabul edilmiştir. Oysa ki, bir ülkenin gelişmesi, yetişkinler ve öğrenciler tarafından memleketin ilerlemesi, bağımsızlığı, ekonomik kalkınması, zenginliklerinin şehirliler ve köylüler arasında dengeli dağıtımı konusunda vatandaşların gösterdikleri gayret olarak tarif edilmiştir. Bir kısım hristiyanlar, okullaşmadan gelişmenin göstergelerinden biri diye bahsederler —ki doğrudur—, haklı olarak kiliselerin

14 Din, her şeyden önce, hristiyanlar ve müslümanlarca bir emirler ve yasaklar mecmuası gibi kabul edilip benimsense dahi, sadece onlara gösterilen eğitimle değil, ananevi dinlerin zihinlerde bıraktığı tesirle de, bu dinin özü bize yine sosyal ve dinî emir ve yasaklar bütününden ibaret görünür.

bu sahada gösterdikleri çabalara dikkat çekerler. Şimdi, geriye okullaşma modelinin tesbiti kalıyor ki, onlar böylece ülkenin hakikaten gelişmesine, özellikle kırsal bölgelerinin inkişaf etmesine en uygun gelen modeli ifadeye katkıda bulunurlar. Buna karşılık kadının statüsünün gelişmesinde ve poligamiden vazgeçilmesinde, meselâ hristiyan ideolojisinin benimsenmiş olmasının gerçekte tesirli olduğundan —ki biraz tartışılabilir—, hiç bir zaman balesedilmemiştir. Bazı inananlar, özellikle talebeler arasında olanlar, din çevresinin başarı ve gelişme ile hiç bir ilişkisi olmadığını açıkça beyan etmişlerdir: Bu cümleden olarak farklı ve o güne kadar görülmeyen tarikatlardan söz ederler. Şimdi, öğrenciler ve daha çok gençler nazarında dinin değişken rolünün bu seviyede, günlük hayat seviyesinde değil, diğer hayat alanlarının her birinde bulunacağını düşünmeye yönelmiş bulunuyoruz. Bizim için çok önemli olabilen bu hususa yeniden döneceğiz.

Din ve Meslek

Önce araştırmamız için tesbit edilen amaçlardan birini hatırlatmak istiyoruz: Yetişkinlerce ifade edilmiş olan kanaatlerdeki dinî aidiyet ile sosyal ve meslekî mensubiyetin karşılıklı tesirlerini açığa çıkarmak. Öncelikle onu yaptık, aynı şekilde meseleyi, meselâ hristiyan dinimizine zıt olan, müslümanların "kadercilik" dediklerine ve İslâma göre de yeniden düşünelim.

Oysa ki, bazan dinî mensubiyetin sosyo-meslekî mensubiyete hakim olduğu, bazen sosyo-meslekî mensubiyetin dinî mensubiyetten önde geldiği müşahade edilebilir. Dinî faktör, ortaya konan problemler açıkça dinî bir muhtevaya sahipse, daha belirleyicidir ve bunun şaşırtıcı hiçbir yönü yoktur. Meselâ hristiyan ve müslümanlara dinî görevleri, ehemmiyetleri, kolaylıkları ve güçlükleri sorulduğunda durum budur. Cevapları farklı farklıdır. Madem ki mensuplarına yükledikleri görevler gerçekten bir dinden diğerine değişiyor, öyleyse farklılıklar rahatlıkla önceden tahmin edilebilir. Hristiyanların ve müslümanların dinî uygulama ve bir mesleği icra etme arasındaki ilişkiyi aynı şekilde kabul etmemelerinin sebebi de budur. Birincilere göre, ibadet hayatı pazar günü oldukça yoğunur; kuralları, meselâ hastaya bakmak veya polislik meslekleri gibi vazife mahallinden ayrılmaya müsaade etmeyen meslekî görevler sebebiyle şehirde bile engellenmiş değildir. Müslümanlara göre de, dinî hayatın tezahürleri gün boyudur (Beş vakit namaz söz konusudur) ve belirli saatlerdedir; bir işveren veya bir büro şefine bağlı olanlarla, az çok sıkı vakit çizelgelerine uymaya mecbur olanlara kolay değildir¹⁵.

15 Madem ki din ve meslekten söz ediyoruz, hristiyanlara, müslümanlara ve animistlere sunmuş olduğumuz bir soruyu zikrederim. Bazan dinî-sosyal ilişkilerin ağırlığını tahmin etmenin ne kadar güç olduğunu gösterdiği ölçüde cevapları ilginçtir. Onlara, kanaatlerine göre dindaşlarının yapmayı istedikleri mesleğin ne olduğunu sormuştuk. Yarısı, her birinin sevdiklerini, daha ziyade hayatlarını kazanmakta oldukları mesleği seçeceklerini ifade ettiler. Fakat bu cevap, hristiyanların 2/3'ü, animistlerin 1/2'si, müslümanların 1/4'ü tarafından verilmiş olsaydı, bu görüşe iştirak edilirdi.

Aksine diğer inananlar, dindaşlarının tercihleri bulunduğunu, hemen hemen müslümanların tamamının ticareti, animistlerin ziraati, hristiyanların mediko-sosyal ve eğitim mesleklerini belirtmiş olduklarını sanmaktadırlar. Diğer bir

Problem dinî bir mahiyet taşıyorsa, sosyo-meslekî faktör aksine daha çok önem taşır. Gelişmenin tarifleri veya bu tariflerin Fildişi Sahili'ne tatbiki, cevap veren işçilerin kategorilerine ve dine göre değişir. Kadrolu çalışanların 2/3'ü ile memurların önemli bir bölümü, meselâ öğrenci gibiler ülkenin gelişmiş olduğunu inkâr ediyorlar. Halbuki bütün din mensuplarından diğer iş kollarında çalışanların ekseriyeti aksini vurguluyorlar¹⁶.

Ama mesele dinî bir muhtevaya sahipse, mesleğin dinden önemli olduğu durumlar da vardır. Müslüman veya hristiyan olsunlar kadrolu çalışanların meselâ diğer yetişkinlerden daha az düzenli bir dinî uygulaması vardır. Bunlar, din görevlilerine göre daha ketumdurlar; fetişler, himayeci güçlerin, büyücüler gibi zararlı güçlerin mevcut olduğunu kabule daha az hazırdırlar. Son olarak müslüman kadrolular ve memurlar, hristiyanları, animistleri ve ilgisizleri kınarlar; bu sonunculardan daha samimi olarak dinî plüralizmi kabul etmek suretiyle dindaşlarından ayırırlar. Öyleyse bu çalışma alanlarının tümünde önemli olan meslektir.

Dine Tanınan Rol

İnananlar tarafından dine tanınan rol, çok yukarda söylediğimiz gibi, günlük hayat seviyesinde yer almaz, iki seri konuşma bunu gösterecektir.

Çoğunluğun büyük bir bölümünü teşkil eden yetişkinler, gençlerin ağabeylerine nisbetle dinlerini uygulamada daha az titizlik gösterdiklerini düşünüyorlar. Gençler bu durum sebebiyle onlardan özür dilemeye hazırdırlar ve zaruri olarak başka sıkıntılar da olduğundan bahsederek bu davranışlarını şöyle haklı gösterirler: Genç, sadece eğlenceler ve kızlar peşinde değil, bir bayanın, paranın ve işin peşindedir. Onun için "namaz kılmaya zamanı yoktur ve geleceği düşünmezler, ne zaman öleceklerini bilmezler. Halbuki yetişkinler, mutlak olarak hayatın bir hiç olduğunu anlamışlar ve buna göre ölümü düşünürler. Sırası gelince ve "yorgun" düştüğü an genç bunu tecrübe edecektir.

Zengin, kendi adına zenginliğinin dinden vazgeçme konusunda kendisine imkan verdiğine inanmakta oldukça haksızdır. Hepsisi fakir gibi ihtiyaç içindedir, zira "zengin olmak için dine uyulmaz, ama bu dünyada bulunmayan bir dava için ölümden sonraki mahkemeye güvenmek gerekir". Halbuki hesap gününde, zengin zenginliğinin işe yaramayacağını görecek, fakire nisbetle hiç bir iltimastan yararlanamayacaktır.

Bu düşünceler pek çok müslüman ve hristiyanın samimi kanaatinin ifadesidir. Söyle ki, dine riayet ve namaz kılmak ahiret hayatına hazırlanmaktır. Katolik bir

---

ifadeyle, tutulmuş meslek, apaçiktır ki, dinî, sadece ve sadece dinî ilişkinin bir sonucudur, ayrıca hristiyanlar daha "modern" meslekleri seçmektedirler. Halbuki, tercihteki bu esaslî farklılık bize göre, dinî olduğu kadar sosyo-kültürel mahiyet taşıyan önceden mevcut modellerin de etkisiyle daha iyi açıklanır. Müslümanların durumunda bu açıktır: Peygamber Muhammed'in tüccar olduğunu düşünürler; bu sebeple sözü edilen meslek mukaddesdir ve verimlidir —verimlidir, çünkü Allah tarafından mukaddes kılınmıştır—, Animizme gelince; her şeyden evvel bu kırsal çevrenin dinidir. Bununla birlikte katolik ve protestan misyonerler çok eskiden "hristiyanlaştırma" teknikleri arasında ilk sırayı okul açma, dispanserler ve hastahâneler açmaya vermişlerdir.

16 Sorulan soru aşağıdadır: "Fildişi Sahili'nin gelişmiş bir ülke olduğu söyleniyor, bu konuda siz ne düşünüyorsunuz?"

yetkilinin "dinimiz ülkeyi ilerletmez, bunlar yarın öbür dünyada mesut olmak için takip edilmesi gereken tavsiyelerden ibarettir" sözü bunu en iyi şekilde özetler.

DİN ANLAŞMAZLIĞI

Hristiyanların ve müslümanların üyesi buldukları kurumsallaşmış gruplara karşı gösterdikleri bağlılık gözlemlenebilmektedir. Her bir dinin mensupları, dindaşlarının ve ibadet yerlerinin çokluğu ile övünürler, kendilerini güven ve emniyette hissederek. Üstelik, okulla yaygınlık kazanmış olan "medeniyet" in geleneksel dinlerin aleyhine, kendi dinlerinin lehine bir rol oynadığını söylerler. Bununla birlikte aksi bir yaklaşımla şehrin genel vaziyetinin din için tehlike arzettiğini de görürler. Şehirli tabii gelişmelerini sürdürürler ve meşguliyetleri "basitleşir". Sürekli meslekî ve ekonomik endişelerle dolu bir halet-i rûhiyeye sahiptirler, pek çoğu "ahlâksızlıkla" damgalanmalarına vesile olacak tenha yerlerdeki meçhul eğlencelere müptelâ olmuşlardır; oralarda sporun hakimiyeti olduğu gibi, fahişeler ve barlar da çoktur, alkolizm de gelişmektedir. Müslümanlar ve hristiyanlar ayrıca, din görevlilerinden ziyade bazı müminlerin sunmuş olduğu kötü davranış örneklerinin muhtemelen din değiştirmeye müsait olanların hoşuna gidebileceğinden korkarlar. Aşağıda göreceğimiz gibi, çocuklarının davranışı onların nazarında hiç de güven verici değildir.

Bir diğer tehdid de, sözü edilen dinlerin geleceğini etkilemektedir: Bu gerçeklikten uzak oldukları manasına değilse bile, bilim ve felsefenin desteğiyle faydasızlıklarını göstermeye teşebbüs eden bir propogandanın gelişmesidir. Propoganda yaygın değilse de, dinin mesajlarını lâyikiyle kavramamış, bir dine inanmanın avantajlarından habersiz bir insan grubunca yeterli karşılanır. Bu, dine karşı ilgisizlerin grubudur.

Dine İlgisizler

Fikirleri ne kadar farklı olursa olsun — çünkü yeknesak bir grup teşkil etmezler —, dine karşı ilgisiz olanları bir araya getiren şey, öncelikle İslâmiyeti ve hristiyanlığı kabul etmeyip reddetmeleridir. Dinleri tanımak, liderleri tarafından verilen eğitimi tanımaktır diye düşünürler. Bu liderlerin ve müminlerin yaptıkları tavsiyelere uygun hareket ettikleri, iyi dua yaptıkları ve diğer insanlar gibi davrandıkları hesaba katılmaksızın "budalalıklar, yalanlar, inanılmaz konuşmalar ve gevezelikler" diye nitelendirilen bir eğitim. İslâmiyet ve hristiyanlığın liderleri ve mensupları geleneksel dinler aleyhine büsbütün aşırı konuşmalar dahi yaparlar. Bir takım güçlere inanamak batıl itikattir, büyüklerin uydurmasıdır.

Dinsizlere yöneltilen bir diğer kusur da, onların çok oluşu ve tabii olarak birbirleriyle çelişmeleri, bu sebeple bölünmelerin, gereksiz tartışmaların ve çatışmaların kaynağı olmasıdır. Dine karşı ilgisiz olanların pek çoğunun da kabul ettiği gibi, inananların, özellikle gençlerin gün geçtikçe kiliselerden ve camilerden kaçtıklarını, dinlerden uzaklaştıklarını müşahade etmek kolaydır. İlgisizler dinlerin geçersizliğini tecrübe ettiler ve gerçekten dinler ne bir şans, ne de bir zenginlik getiriyor. Dinler sadece geçersiz değil, aynı zamanda çok eski ve geridirler. Bayramları ülkenin canlılığını felce uğratiyor, doktrinleri, bilhassa İslâmın getirdikleri ilmin gelişmesini frenliyor.

Kendi açılarından bakılırsa dine karşı ilgisiz olanlar, çalışmayı ve daha çok para kazanmayı birinci plâna aldıklarını ifade ederler, zira güvenin zenginlikle sağlandığına inanırlar; "Hiç bir şey bu konuda zenginliğin yerini tutamaz". Ancak Allah'a inanma hususunda bariz bir şekilde farklı düşünceye sahiptirler. Herkes veya yaklaşık büyük bir kısmı, hürriyeti, geleneksel dinlerden ve getirdikleri mükellefiyetlerden bağımsız olmayı sağlayan bir şey olarak değerlendirir ise, sadece küçük bir azınlığı bütün inançları, Allah'a inanmayı, yüce güçlere ve ahiret gününe inanmanın terkedilmesini doğru bulur. Diğerleri, aksine bizi engelleyebilen veya koruyabilen, kötülüğe iyilikle mukabeleyi, yakınlarını sevmeyi isteyen, kaderin, hayatın ve ölümün rabbi olan ve bizi ahiret gününe davet eden bir Allah'ın varlığını kabul ederler. Ayrıca, bazıları, büsbütün "putperest" olmadıklarını, esrarengiz güçlere güvendiklerini itiraf ederler. Son olarak diğer bir kısmı da, yapılan şeyin farkında, bilincinde olmak kaydıyla "bir dine sahip olunabileceğini", her şeyin kalbe bağlı olduğunu kabul ederler.

GELENEKSEL DİNLER

Yukarıda söylediğimiz gibi, şehir çevresinin hristiyanların ve müslümanların dinî, yani ahlâkî hareketine daha az uygun olduğu kabul edilmiştir. İlgisizlerin, dinlerin dış görünüşlerine itiraz ettiklerini az sonra göreceğiz. Üçüncü bir tehdit bu sonuçlara ağır geliyor, onları yani içlerini yiyip bitiriyor. O tehdit onların anenevî dinlerle ilişkilerini alakadar ediyor.

"Tehdit" ilk bakışta kandırıcı ve şaşırtıcıdır, zira ciddiye alınması için, geleneksel eğitim kurumunun, şehirde yalnız "modern" büyük dinlerin tesirlerine değil, okullaşma ve "medenileşme"nin etkisine de mukavemet etmeye müsait olması icab eder. Halbuki, bu, bizzat animistlerin duyguları değildir. Şayet onlar inanç ve âdetlerine çok ciddi bağlılık gösterirlerse, yine de yok olmaya mahkum olduklarından söz ederler ki, biz bunu yeni müşahade ettik.

Bununla beraber bu, pek çok yetişkin ve ondan daha fazla öğrenci tarafından dile getirilmiş konuşmalarla teyit edilmiş bir şey değildir. Şüphesiz memurlar ve kadrolu hristiyanlarla müslümanlar, yani öğretim seviyesi yüksek olan müminler, iyilik ve kötülük yapan güçlere inanmayı reddetmek hususunda dine ilgisizlerin fikirlerine yaklaşırlar, din kardeşlerinin onlara inanmalarına dini otoritelerce belli belirsiz getirilen yasaklamayı samimiyetle benimserler. Diğer taraftan, günümüz Afrika'ya fazla adapte olanlar gibi geleneksel dinleri seçmeye hiç de mütemayil değildiler.

Fakat bu tutumların, ekseriyeti hristiyan olduğunu söyleyen öğrencilerin hepsi tarafından paylaşılması için çok şey yapmak gerekir. Hristiyanların belirli bir bölümü, daha ziyade gençler arasındakiler, bilhassa Ouagadougou'lular, kendilerinin geleneksel dinlere bağlı kalmaları gerekli görülürse, bunun "modern veya Avrupa medeniyetinin getirdiklerini" reddetmiş ve "Beyazdan geri kalmayı" bizzat kabul etmiş oldukları şeklinde anlaşılacağını düşünürler, ki doğrudur. Bu gerilik halen büyüktür. Afrika'lı "şimdi pasiflikten çıkmak ve medenileşmek" zorundadır. Oysa ki, bu amaca ulaşmak için hristiyanlığa muhtaçtır. Avrupa kültürünün Afrika'da yayılmasının temelinde bulunan ve oraya girmesini sürdüren şey gerçekte budur. İncil "modern bir hayat için lüzumlu bütün prensipleri" sunar ve hristiyanlık meselâ onlar gibi poligamiyle mücadele ettiği ölçüde gençlerin özlemleriyle karşılaşır. Tek ke-

limeyle o tekamül anlamındadır ve gelişmeye müsaittir, ancak ona ilâvede bulunulmadığı zaman. Bu konuda delil, "yüksek bir hayat seviyesine ulaşmış ülkelerin" dinleridir¹⁷.

Diğer pek çok öğrenci tarafından dile getirilen kanaatler oldukça farklı bir sesi andırır. Öğrenciler putlara ve büyücülere olan inançlarını itiraftan korkmuyorlar. Onlara göre Afrika'nın ortak mirası olan bu inanç, yeni ihracatçılara yani Batılılara fazla bir şey vermez. Bu genç insanlar, kendilerinden sözü edilen ortak mirastan vazgeçmelerinin istenebileceğini farketmezler. Geleneksel dinleri Afrika'ya en uygun olarak düşünenler büyük bir ekseriyete sahiptirler. Zira yalnız geleneksel dinler puta ve büyüye inancı tam anlamıyla koruyor, kötü varlıklara ve ölüme karşı onları himaye ediyor. Üstelik onlardan pek çoğu, İslâma ve hristiyanlığa geçmiş olduklarından dolayı hayâl kırıklığına uğradıklarından da söz ederler. Bu din değişimi, sadece dînî değil politik bir kımlık kaybını da ifade eder. "Kolonileştirme ve yayılma vasıtaları olarak görünen" dinler, meselâ 19 yaşındaki bir katoliğe güven verir. Bir başka katolik de şöyle söyler: "İslâm Mekke'ye yatırım yapmayı, katoliklik Roma'yı zenginleştirmeyi ya da batılılaştırmayı ister". Öyleyse "animizm"e, "daha tabii" dine mensubiyet anti-kolonist bir protesto mahiyeti kazanır.

Öğrencilerin bir takım güçlerin varlığını dile getirmesi, her şeyden evvel Afrika'ya ait "değerler" ile ilgili bir husustur. Yetişkinler açısından durum böyle değildir; çok basit, çok mücerret, fazlasıyla endirekt denebilir. Puta veya onun yerine kaim olan şeylere bağlılıkları, bizim işaret edemediğimiz yoğun bir himaye ihtiyacının sonucudur. Hastalığa, ebeveynlerini, dostlarını düşmanlarının kıskançlığına karşı himaye, tek kelimeyle büyüü sembolize eden ve temsil eden her şeye karşı himaye... Hristiyanlık ve İslâm bu rolü yerine getirir mi? İslâm marabut* vasıtasıyla o rolü belirli bir ölçüde ifa eder, fakat o bazı müslümanların ona başvurmakta isteksiz davrandıkları, dînî olgunluğu şüpheli, belirsiz bir şahsiyettir. Hristiyanlığa gelince; onun böyle bir başvuru yeri yoktur. Her hal-ü kârda ve görüldüğü üzere bu dinlerin esas fonksiyonu bu kademedeki yer almaz. Onların fonksiyonları günlük hayatla ilgili değil, öbür dünya ile ilgilidir. Katolik bir görevli, protestan bir çiftçi ve kadrolu bir müslümanın üzerine basa basa belirttikleri şeyler şunlardır; bunlar pek çok diğer ifadeler arasından alınmış beyanlardır: "Din, Allah'ın var olduğunu öğretir, ahlâkı öğretir, iyilik yapmaktan söz eder, fakat büyücülere ve kötü büyülerine karşı himaye etmez, sadece ruhu kurtarır"¹⁸; diğer açıklamalar arasından alınan ve katolik bir

17 "Modern" nitelemesini bir dine bağlamanın ve hristiyanlığı bir kültür ve medeniyetle bir tutmanın belirsizliklerini belirtmeye ihtiyaç var mıdır? Pek çok kimse bu belirsizliği iyi bilmektedir. Bazı müslümanlar, meselâ "moda" ya dayanan değişmelerin derinliklerini keşfetmeye çalışırlar: "Kulağa hoş gelen sevimli bir isim, fakat bir defa vaftiz edilmiştir, bazı gençler tanıyorum ki, artık dinden bahsetmiyorlardı". Ayrıca modern dünyaya adapte olan için hristiyanlığa tutunulduğu ölçüde, aksiyile de karşılaşma tehlikesi vardır. Katolikler, mezheplerinin gelişmesinin medeniyetlerinkini takip etmediği için hayâl kırıklığına uğramış olmaktan söz ederler. Bunun, "gelişmiş laik ülkelerde olduğu", Allah'sızlığın "fakir toplumumuzun aksine, kendi kendine yeten modern ileri toplumları" karakterize ettiği şeklinde hatırlatmalar dahi yapılır.

* Kuzey Afrika dervişlerine verilen isim (ç.).

18 Üzerine dikkat çektiğimiz husus da budur.

işçi tarafından yapılan "dua etmeyi ve kendi adına kurban kesmeyi köyde oturan ebeveynlerine havale ettiğini" belirten şu itiraf da aynı düşünceden kaynaklanmaktadır. Böylesi bir durum, geleneksel dinlerin revanşidir ve bize oldukça önemli gelmektedir.

Son bir açıklama yapmakta sakınca görmüyoruz: Sadece geleneksel dinler değil, dine ilgisizler tarafından da müslümanlara ve hristiyanlara meydan okunması bize fazlasiyle ilginç görünüyor.